

18

ErfgoedBrief Breda

Archeologisch onderzoek
in Breda in 2010 **Deel 2** 1-5

De derde boog 6-8

Muur in de Reigerstraat behouden 9-10

Begraafplaats Gasthuis onderzocht 10-13

QR-codes op panden in binnenstad 14

Breda, stad van de Nassaus 17 15-16

deel 2

Archeologisch onderzoek in Breda in 2010

Joeske Nollen en Erik Peters In *ErfgoedBrief Breda 17* hebben wij u enkele resultaten gepresenteerd van archeologische onderzoeken die zijn uitgevoerd in 2010. In dit nummer zullen wij u de resultaten van vier andere opgravingen laten zien en een overzichtskaart van alle onderzoeken van 2010.

Meer informatie is te vinden op onze website www.archeologie.breda.nl

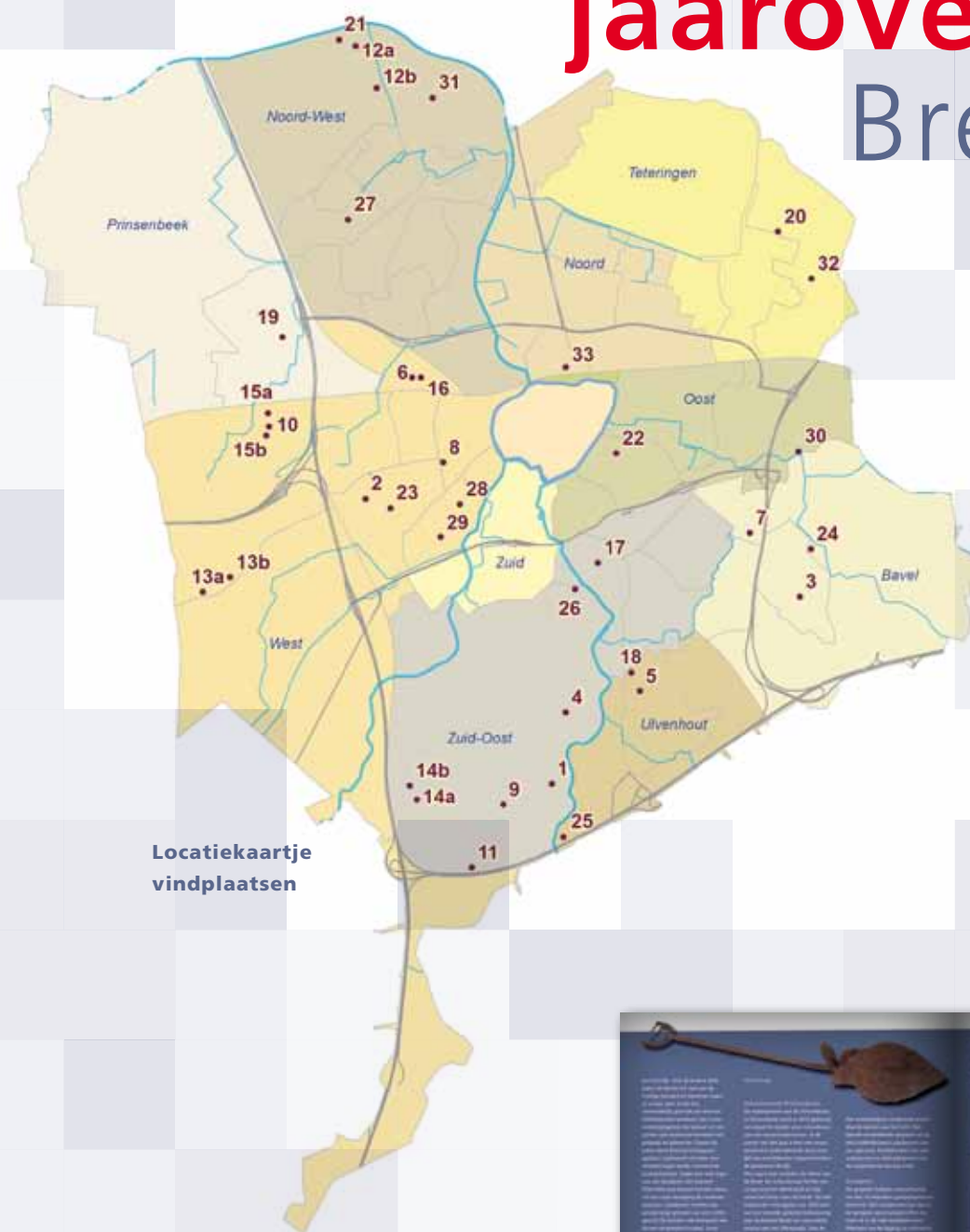
Deel 2
Archeologisch Jaaroverzicht

2010

'10 Archeologisch jaaroverzicht Breda

- 1 Klokkenberg
- 2 Liesboslaan
- 3 Kloosterstraat
- 4 Blauwe Kamer
- 5 Ulvenhout,
Slot Grimhuijsen
- 6 Rat Verleghstraat
- 7 Seminarieweg 21
- 8 Tuinziglaan
- 9 Galderse Heide
- 10 Oude Molenweg 10-14
- 11 Galderse Heide
Zwaantjesweg
- 12 Rietdijk
Vierde Bergboezem
- 13 Sprundelsebaan
- 14 Overaseweg
- 15 Vaareindseweg
- 16 Rat Verleghstraat
- 17 Dillenburgstr. 10
- 18 Ulvenhout
Dorpsstraat 2
- 19 Prinsenbeek,
Schoolstraat
- 20 Oosterhoutseweg 129
- 21 Vierde Bergboezem
- 22 Trip Van Zoutlandkazerne
- 23 Dreef Riolering
- 24 Bavel, Veldpad,
Lange Bunder
- 25 Daasdonk
Markpoelen
- 26 Bouvignelaan
Markpoelen
- 27 Ganzerik 3
- 28 Dr. Struyckenplein
- 29 Mgr. Nolensplein
- 30 Minervum 7217
- 31 Werftseweg 4E
Bergboezem
- 32 Teteringen,
Laanzichtweg 62
- 33 Stationszone
- 34 Grote Markt 4
- 35 Korte Boschstraat

'Archeologisch
onderzoek in Breda
in 2010' deel 1
in Erfgoedbrief
Breda 17, zomer 2011.

Sprundelsebaan

Er zijn plannen om vijf woningen te bouwen aan de Sprundelsebaan. Daarbij wordt de bodem zodanig verstoord dat een archeologisch onderzoek noodzakelijk werd. Dat onderzoek is door het veldteam van het Bureau Cultureel Erfgoed van de gemeente Breda uitgevoerd in het voorjaar van 2010.

In proefsleuven zijn sporen en vondsten aangetroffen die gedateerd werden in de veertiende tot en met de zeventiende eeuw. Een interessante vondst was die van een spieker. Verder vonden we een aantal grote paalsporen die mogelijk behoorden tot een grote dragende constructie van een gebouw. Helaas waren deze sporen door gebrek aan vondstmateriaal niet nader te dateren.

Spieker uit de midden bronstijd

Een spieker is een benaming die door archeologen gebruikt wordt voor een voorraadschuur bij een boerderij waarin graan of andere producten werden opgeslagen. Zulke voorraadschuren werden tot ver in de middeleeuwen nog gebouwd en bestonden uit een op palen gebouwde verhoogde vloer waardoor de voorraad beschermd werd tegen vocht en knaagdieren.

We troffen vier paalsporen aan die 2,5 meter uit elkaar lagen in de vorm van een vierkant. De sporen hadden een diameter van dertig centimeter en waren 25 centimeter diep. In de paalsporen vonden we houtskool, maar geen ander materiaal. Het houtskoolmonster werd opgestuurd voor een ¹⁴C-datering. Het houtskool bleek gedateerd te kunnen worden tussen 1410 en 1260 voor Christus. Deze periode noemen wij de midden bronstijd (1500-1100 voor Christus). De sporen tekenden zich duidelijk af ten opzichte van de natuurlijke bodem. Verder is er tijdens het onderzoek geen ander vondstmateriaal

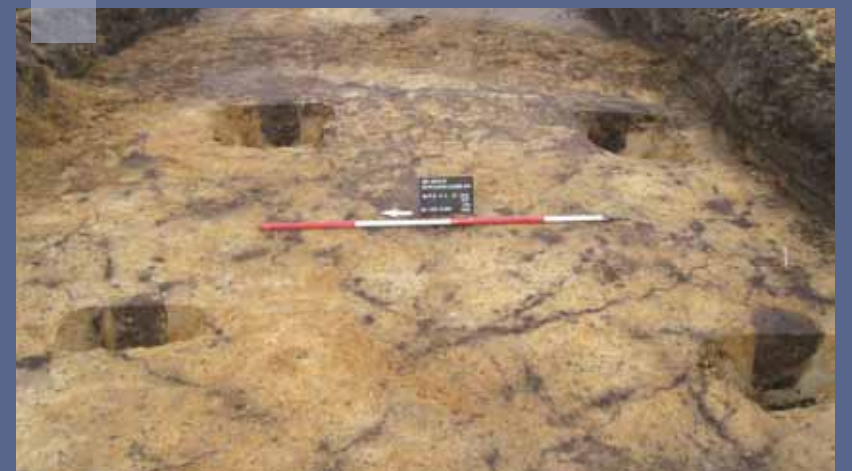

Het steengoed
kannetje wordt
voorzichtig vrij
gegraven aan de
Sprundelsebaan.

Het steengoed
kannetje dat is
opgegraven tij-
dens het onder-
zoek aan de
Sprundelsebaan.

Sporen van de vierkante spieker
uit de midden bronstijd aan-
getroffen bij het onderzoek aan de
Sprundelsebaan.

Archeologen aan het werk op Overa.

aangetroffen dat aan deze periode gekoppeld kan worden. We gaan nog op zoek naar de bijbehorende boerderij.

Sporen en vondsten uit de 14e- eerste helft 17e eeuw

De proefsleuven hebben ook sporen en vondsten opgeleverd uit de veertiende tot en met de eerste helft van de zeventiende eeuw. Deze sporen

bestaan uit greppels, kuilen en paalgaten. In een komvormige kuil met een diameter van 140 cm en een diepte van 62 cm zijn stukken baksteen en aardewerk gevonden. Bij het aardewerk bevond zich fragmenten van een grape (kookpot) en een olielampje van roodbakkerd aardewerk. Deze zijn te dateren in de veertiende eeuw. Enkele grote kuilen en greppels (met veel vondstmateriaal) doen vermoeden dat hier bewoning is geweest in de zestiende eeuw. De meest opmerkelijk vondst was een bijna compleet steengoed kannetje dat gedateerd kon worden in de tweede helft van de zestiende of de eerste helft van de zeventiende eeuw. Er werden ook nog drie palenrijen herkend die niet konden worden gedateerd. Eén van de palenrijen lag parallel aan een greppel. Deze greppel maakte onderdeel uit van een grotere structuur.

Overa

In de toekomst zullen op verschillende locaties aan de Overaseweg negen woningen gebouwd gaan

worden. Onderzoek was dus noodzakelijk. Er zijn paalsporen, kuilen, karrensporen en greppels aangetroffen.

Enkele van die (paal)sporen waren flink uitgelopen en er waren houtskoolresten in aanwezig. Er is geen ander daterend vondstmateriaal in aangetroffen, maar aan de kleur en de mate van uitloging van de sporen te zien zouden deze best oud kunnen zijn. Het houtskool uit één van de sporen is door middel van een ¹⁴C-onderzoek gedateerd. Het houtskool dateert dit spoor in de periode tussen 7310 en 7080 voor Christus. Wij noemen die periode het mesolithicum. Tijdens het onderzoek is geen vuursteen of ander vondstmateriaal aangetroffen dat aan dezelfde periode gekoppeld kan worden. Mogelijk zijn dit spoor en de andere sporen in dit gebied een restant van een tijdelijk kampje.

Een aantal greppels en karrensporen maakten deel uit van een wegtracé dat ouder is dan de huidige Overaseweg. Op het kadastrale minuutplan van 1824 zien wij perceelsgrenzen die mogelijk het tracé van die oude weg aangeven. We hebben een flinke kuil, eventueel een waterkuil, opgegraven waarin materiaal aanwezig was uit de periode na 1400. Deze sporen duiden op bewoning in de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Deze was gelegen ten westen van die voorganger van de Overaseweg.

Rat Verlegghstraat

Het gebied rondom het NAC-stadion wordt herontwikkeld. Daarom zijn in het voorjaar en najaar van 2010 verschillende archeologische onderzoeken uitgevoerd door ons eigen veldteam en door het archeologische bedrijf BAAC bv. Het onderzoeks-terrein lag voor het grootste deel in het voormalige beekdal van de Weteringloop en voor een klein deel op een hoger gelegen dekzandrug, de Emerakker. Al op het einde van de vorige eeuw zijn uitgebreide en

De doorsnede van de waterput aan de Rat Verlegghstraat. Bovenin is de insteek te zien, onderin is de uitgeholde boomstam bewaard gebleven.

baanbrekende onderzoeken uitgevoerd ter plaatse van het NAC-stadion. Dit onderzoek sluit daarbij aan. In het beekdal zijn voornamelijk greppels en kuilen gevonden. We konden deze kuilen, die wij voorlopig als waterkuilen interpreteren, door de afwezigheid van vondstmateriaal niet dateren. Dit geldt ook voor de aangetroffen greppels. Bovenop de dekzandkop vonden wij twee spiekers, een aantal paalsporen van een bijgebouw en een boomstamwaterput. Helaas kon het hout van de put niet dendrochronologisch gedateerd worden. Het vondstmateriaal dateert de put globaal in de twaalfde of dertiende eeuw. Er is een deel van een bijgebouw aangetroffen. De ¹⁴C-datering van houtskool uit één van de paalsporen daarvan heeft uitgewezen dat dit gebouw uit de achttiende eeuw stamt. Dit is niet echt een verrassing, want het past bij de resultaten uit het grotere onderzoek in het verleden.

Vierde Bergboezem

In opdracht van Dienst Landelijk gebied (DLG) wordt in verband met de aanleg van de Vierde Bergboezem in het buitengebied van de Haagse Beemden, in het deelgebied Werft de bovengrond verwijderd. Vooraf-

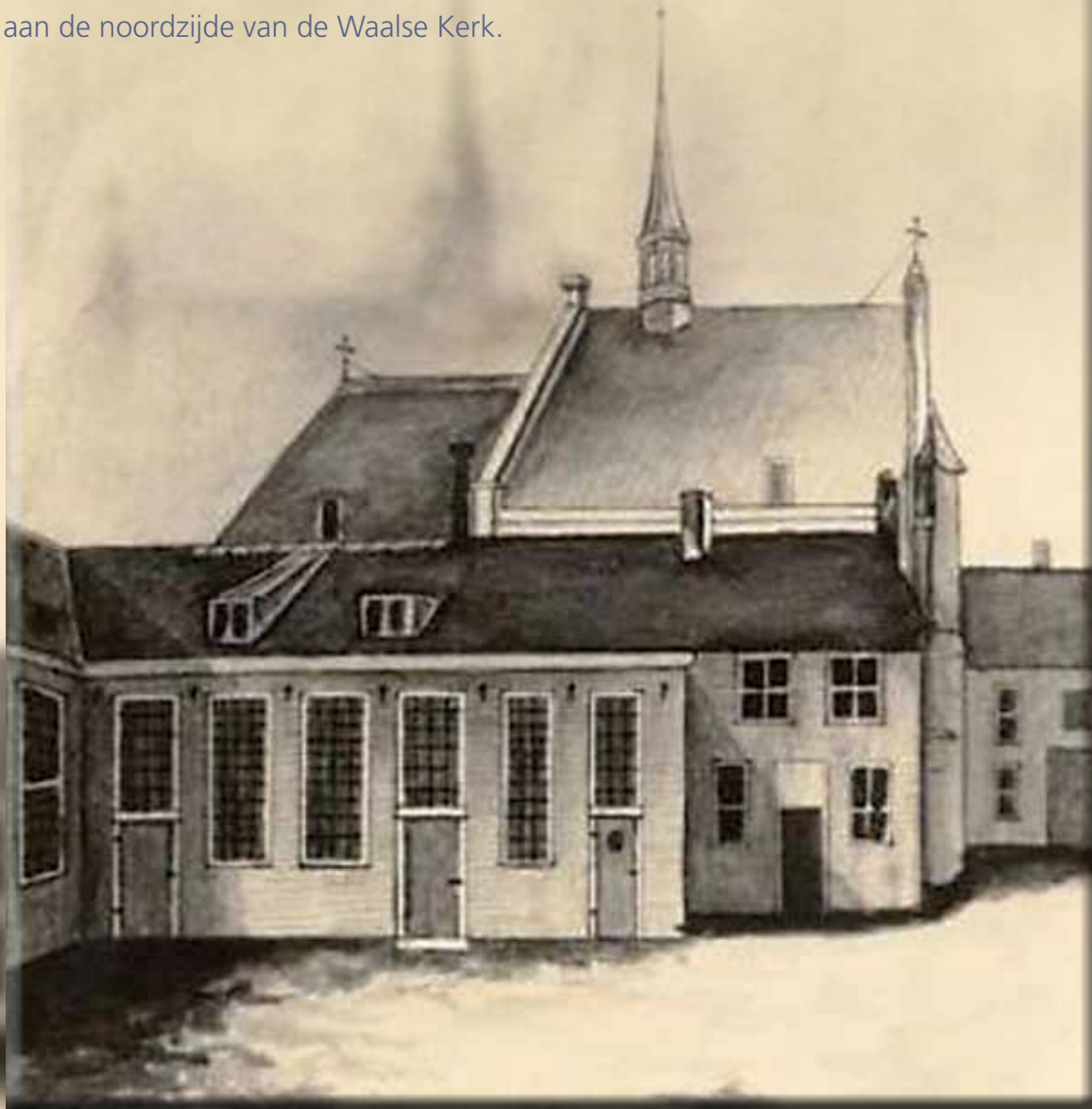
gaand aan deze werkzaamheden zijn er proefsleuven gegraven. Ook is een deel van de ontgrondingswerkzaamheden archeologisch begeleid door BAAC bv en ons eigen veldteam. Er zijn sporen van dijken en perceleringssystemen blootgelegd. Verder vonden we onder een kleilaag enkele laatmiddeleeuwse moereneringskuilen. Zulke kuilen werden gegraven om er turf uit te winnen. Daarnaast hebben we nog twee kuilen gevonden waarin metaalslakken aanwezig waren. Vermoedelijk gaat het om oventjes die zijn gebruikt bij de laatmiddeleeuwse metaalbewerking. De locatie is in ieder geval opmerkelijk te noemen.

Boven **Het opgraven van een bakpan in een waterkuil op Overa.**
Onder **De 16e-18e-eeuwse bakpan is schoongemaakt en in elkaar gezet.**

De derde boog

Opnieuw een gotische boog gevonden in het Begijnhof

John Veerman Al tientallen jaren wordt er onderzoek gedaan naar de bebouwing die voorafging aan het huidige Begijnhof. De Waalse Kerk, de voormalige Sint Wendelinuskapel, is ouder dan het Begijnhof zelf. Er komen steeds meer gegevens beschikbaar die helpen deze bebouwing te reconstrueren. De nieuwste vondst is een gotische boog aan de noordzijde van de Waalse Kerk.

Het oudste gebouw ter plaatse is de Sint Wendelinuskapel. Deze werd gebouwd in de jaren dertig van de vijftiende eeuw. Johanna van Polanen, de echtgenote van Engelbrecht I van Nassau, had een plan om hier een mannenklooster te stichten, waarvan de kapel deel uitmaakte. Johanna overleed in 1445 en het klooster werd nooit voltooid. In 1535 verhuisde het Begijnhof van het Kasteelplein naar de huidige locatie. De vraag is of er onderdelen van het geplande klooster zijn opgenomen in het Begijnhof. In ieder geval werd de Wendelinuskapel de kerk van het Begijnhof. In 1975 werd tijdens de restauratie van de huisjes 79 en 81, die tegen de Waalse Kerk aan staan, een 'gothiserende boog' aangetroffen. Daar is destijds weinig aandacht aan be-

linksboven **Beeld van Johanna van Polanen in het Begijnhof.**

rechtsboven **De huidige huisjes tegen de Waalse Kerk. De voorgevels hiervan zijn rond 1860 geheel vernieuwd. Niets suggereert dat hierachter zich een bouwdeel bevindt dat in aanleg uit de vijftiende eeuw stamt.** (Foto auteur)

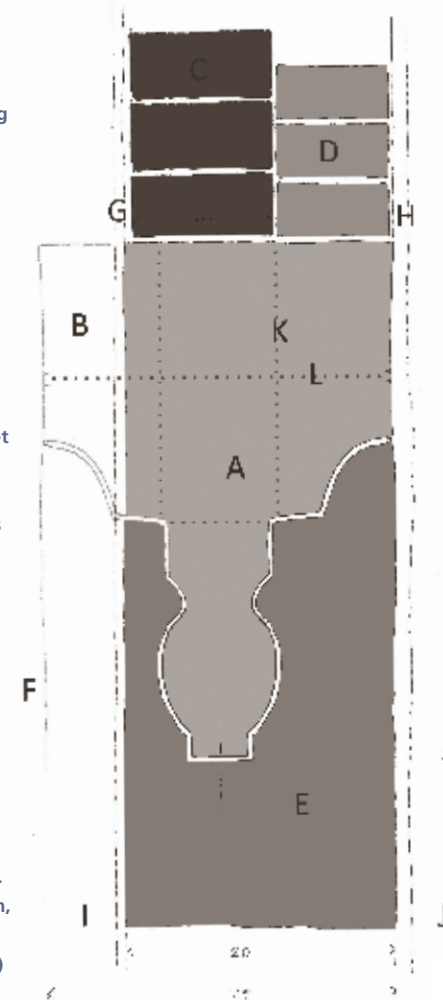
steed. In 1990 was het buurpand, Catharinastraat 87 afgebrand. Er werd toen wel uitvoerig bouwhistorisch en archeologisch onderzoek uitgevoerd. In de muur tussen dit pand en het Begijnhof werden twee spitsbogen aangetroffen en de aan-

zetten van gewelfribben. De bogen zijn in de nieuwbouw in het zicht gelaten. De profileringen van de bogen wijst op ontstaan in de late middeleeuwen. Blijkbaar hoorden deze bogen bij het kloosterplan van Johanna van Polanen. Tijdens onder-

Legenda

doorsnede over boogprofiel

- A doorsnede door de top van de boog; baksteen met een oppervlakteafwerking in kalk
- B reconstructie van het weggehaakte stuk aan de zijde van huisje 81
- C halfsteens schijf van metselwerk, paarsbruin, middelhard, ca. 20 x 10 x 5 cm. 19de-eeuws?
- D halfsteens schijf van metselwerk, roodgeel gemêleerd, vrij zacht, ca. 17/18 x 8/9 x 4/4,5 cm. Kan 16de- tot 19de-eeuws zijn
- E restructuurte onder de boog, opgevuld met allerlei bakstenen in dikke klodders kalkspecie, 16de- tot 19de-eeuws
- F rookkanaal van huisjes 81, binnenwerks ca. 20 x 20 cm
- G vrij recente (19de-eeuwse?) afwerking van o.a. scherven van dakleien en -pannen in cementmortel. Sterk beroet
- H laag met vrij zandige, zachte cementmortel (spuitcement, jaren 1970?)
- I zijde van huisje 81, vloerniveau
- J zijde van de Droogzolder, vloerniveau
- K het profiel is samengesteld uit schijven van metselwerk in gebakken steen, waarbij de vormstenen hetzij horizontaal, hetzij verticaal zijn samengevoegd. (Hoe diep het onderste stuk profielsteen, met de peerkraal, in het bovenliggende steekt, kan niet worden waargenomen.)

zoeken in 2008 en 2009 kon de achterzijde van deze twee bogen worden bekeken. Toen bleek dat ze aan de zijde van het Begijnhof waren weg gehakt en door in metselen onzichtbaar waren gemaakt.

De nieuwe boog

Volgend op de onderzoeken van 2008 en 2009 gaf de Stichting Het Begijnhof opdracht om opnieuw op zoek te gaan naar de boog uit 1975. Aangezien de huisjes 79 en 81 zijn bewoond werd een onderzoek ingesteld op de zolders. Met hamer en beitel werd een pleisterlaag verwijderd. Daaronder bevond zich de top van een boog. De boog was later opgevuld met metselwerk. Na het

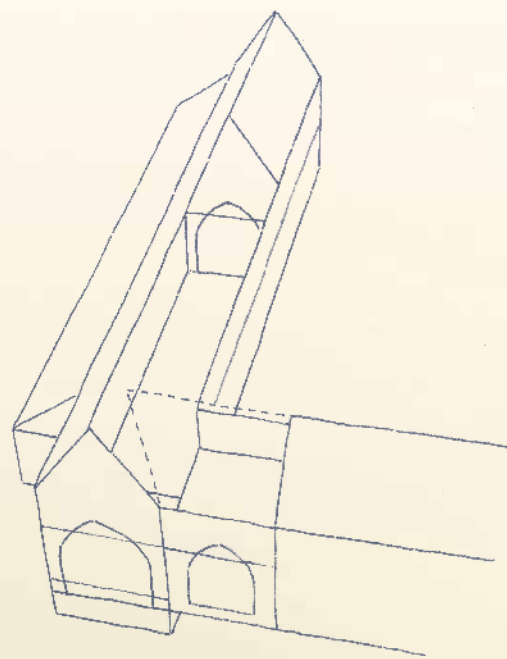
De top van de nieuwe, 'derde' boog tijdens de ontmanteling.
(Foto auteur)

verwijderen van de vulling werd een kwart-rond profiel aangetroffen, dat was afgewerkt met een wit pleisterlaagje van kalk. Met enige moeite werd het volledige boogprofiel teruggevonden. Er was geen sprake van een achterwand of een glassponning. De spitsboog zat niet in een eindgevel, het was geen ondiepe nis en evenmin een venster. Aan de andere kant was een rookkanaal, dat al enige tijd buiten gebruik was. De totale dikte van de muur moet onge-

veer 25 centimeter hebben bedragen. De geprofileerde boog is geheel samengesteld uit in vorm gebakken baksteen. De zachte textuur, de geelrood gemêleerde kleur en de maten laten zich goed met andere laatmiddeleeuwse stenen in Breda vergelijken. Het geheel is afgewerkt met witte tot crème pleisterlaagjes. Hier van zijn er minstens vijf te onderscheiden. De boog moet dus een flinke poos zichtbaar zijn geweest. Het gebouw waarvan de boog deel uitmaakte, moet aan de andere kant van de muur, dus binnen het huisje 81, doorgelopen hebben. Mogelijk heeft er nooit een muur boven op de boog gestaan, maar was er een open zolder. Deze zou van de ruimte beneden gescheiden kunnen zijn geweest door een gewelf.

Het profiel van deze boog is goed te

Vogelvluichtbeeld van de huisjes tegen de Waalse Kerk, met aanduiding van de plaats van de drie nu bekende spitsbogen. (Tekening auteur)

ook tussen de dagkanten 320 tot 350 centimeter breed geweest zijn. Het heeft er alle schijn van dat hier een bouwwerk heeft gestaan dat aan weerszijden van de ons nu bekende bogen doorliep en dus langer was dan twintig meter.

Verder zoeken

Door deze vondst worden nieuwe conclusies en nieuwe vragen geformuleerd. We weten nu ook waar we verder moeten zoeken naar andere restanten van het verleden van het gebouw. De breedte die de zuidvleugel, de begijnhofhuisjes aan de zijde van de Waalse Kerk, tegenwoordig heeft, voert terug tot in de vijftiende eeuw. In de achtermuur en op de zolder moet op strategische plekken verder worden gezocht. Kunnen we hier gewelfaanzetten vinden? Wandopeningen? Een oudere dakaanzet? Het stuk muur boven de eerst gevonden boog is nu des te interessanter. Is dit wel een echte muur? Tekent zich er misschien een oudere daklijn in af? Kortom, het ooit bedachte klooster van Johanna van Polanen heeft nog allerminst alle geheimen prijsgegeven. We blijven zoeken.

Muur Reigerstraat behouden

Diewert Berben Onverwacht trof men in een kantoorpand uit de jaren vijftig aan de Reigerstraat een oude muur aan. Niemand had deze verwacht in dit betonnen gebouw. Iedereen die bij de verbouwing betrokken was heeft, midden in de vakantieperiode, onder grote tijdsdruk meegewerkt aan een oplossing. Er moest zo veel mogelijk van de muur worden behouden en deze moest goed in het zicht gebracht worden, zonder dat dit ten koste ging van de bruikbaarheid van het gebouw.

Het bouwblok ten noorden van de Grote Kerk, begrensd door de Reigerstraat, Schoolstraat, de Cingelstraat en het Kasteelplein, behoorde in de middeleeuwen grotendeels tot het domein van de heren van Breda. Hier bevond zich de zogenaamde Herberg van de Heer met bijgebouwen en boomgaard. In 1514 verkocht graaf Hendrik III van Nassau het complex.

De aangetroffen muur in de situatie na de verbouwing van 2011.

Het stond daarna bekend als de Huiszinge van Elderen. In 1660 werd het opgedeeld in een groot aantal afzonderlijke woningen, Reigerstraat 16 tot en met 24. Het pand Reigerstraat 14 was vanaf 1478 pastorie, de woning van de pastoor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk of Grote Kerk.

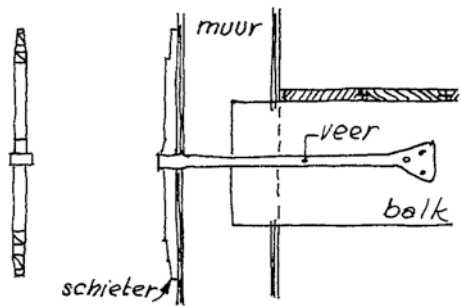
Ontdekking

Reigerstraat 16 dateert uit de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Onlangs is het pand verbouwd tot Huis

Het pand Reigerstraat 16, waar nu het Huis voor Beeldcultuur is gevestigd.

De huidige situatie aan de Reigerstraat is weergegeven in rode lijnen en is geprojecteerd op het kadastrale minuutplan van 1824. De aangetroffen muur bevindt zich in de cirkel.

Voor- en zijaanzicht van een staafanker.

voor Beeldcultuur. Er werd een doorbraak gepland in de dikke muur tussen Reigerstraat 16 en 14. In juli 2011 werd de constructie van deze muur onderzocht en werden er aan beide zijden kijkgaten gemaakt. Er werd een muur ontdekt die ingebouwd was tussen twee klampmuren. Omdat het vermoeden bestond dat het hier om oud muurwerk ging, werd onmiddellijk Bureau Cultureel Erfgoed ingeschakeld. We hadden in dit pand geen oude of zeer belangrijke bouwsporen meer verwacht. Daarom was de vondst van deze muur een tamelijke verrassing.

Onderzoek

De muur is opgetrokken in een zachte, handgevormde baksteen met een kleur die verloopt van zachtgeel naar rozerood. Dit wordt appelbloesem genoemd. De dunne voegen waren van kalkmortel. Het dunne voegwerk, het type baksteen en de kalkmortel wijzen op een muur die tenminste ouder is dan het midden van de negentiende eeuw. Hierop is besloten om samen met bouwhistoricus John Veerman nader onderzoek te doen. De twintigste-eeuwse klampmuren zijn verwijderd over een oppervlakte van circa twaalf vierkante meter.

De oude muur bleek aan beide zijden bepleisterd. Aan de oostzijde van de muur was te zien dat de muur uit twee delen bestaat van verschillende dikte. Het metselwerk was vrij slordig en nooit bedoeld om in het zicht te zijn. Op het kadastrale minuutplan van 1824 is te zien dat de muur aan de oostzijde toen een tuinmuur was. Aan de muur zijn resten aangetroffen van begroeiing.

In een eerdere fase moet deze muur een binnenmuur geweest zijn. Er zat een staafanker in de muur. Met zo'n anker werden balken aan de muur bevestigd. Het anker was ooit bevestigd aan een balk aan de oostzijde van de muur. Aan deze zijde stond dus voorheen mogelijk een bouwwerk. Verderop in de muur zat nog een anker, dat bedoeld was voor een balk, en dus een mogelijk bouwdeel, aan de westzijde.

In het linkerdeel van de muur konden meerdere fasen in het metselwerk worden onderscheiden door subtiele verschillen in kleur en structuur. Dit metselwerk komt overeen met dat wat elders in Breda is aangetroffen. Op basis daarvan kunnen we deze muur vrijwel zeker dateren in de periode 1500-1700.

Behoud

Het gaat hier om een oude muur die iets vertelt over deze belangrijke historische locatie. Daarom is besloten het plan voor de doorbraak opnieuw te bekijken. Het was belangrijk om zoveel mogelijk van de oorspronkelijke muur ter plaatse te behouden. Het was natuurlijk ook noodzakelijk het gebouw geschikt te maken voor het nieuwe gebruik. Om de juiste balans te vinden werd er veel flexibiliteit geëist van iedereen die betrokken was bij de verbouwing. Er was een strakke deadline gesteld die bovendien midden in de zomervakantie viel. Uiteindelijk is besloten om het middendeel van de muur te laten staan en de beide doorgangen strak af te werken met een stalen kader. Door ieders bereidheid water bij de wijn te doen, bereikt dit stukje Breda's oud erfgoed in het modern vormgegeven pand nu een maximaal effect.

Lina de Jonge In 1985 zijn meer dan 450 skeletten opgegraven op de begraafplaats van het voormalige Gasthuis aan de Boschstraat en Vlaszak. In 2011 werd het door een Odysseesubsidie van NWO mogelijk gemaakt om deze skeletten eindelijk eens goed te bestuderen. Het recent uitgevoerde onderzoek leverde interessante informatie over de personen die hier zijn begraven tussen de dertiende en het midden van de zeventiende eeuw.

Begraafplaats Gasthuis onderzocht

Het Bredase Gasthuis wordt voor het eerst in 1246 vermeld. Het bestond in de veertiende eeuw uit meerdere gebouwen, namelijk het Gasthuis zelf, een kapel en een passantenverblijf (de Beijerd). Aanvankelijk was het een verblijfplaats voor reizigers, waar ook armen uit de stad of van buitenaf onderdak en verzorging konden krijgen. In de zestiende eeuw werden voorzieningen getroffen voor het onderbrengen van pestlijders. Na 1637 werd het een tehuis voor oude mannen en proveniers en in 1798 veranderde de naam van het Gasthuis in Oudemannenhuis. De oude mannen verhuisden naar een ander bejaardentehuis in 1954. De middeleeuwse kapel werd in 1957 met de omringende bebouwing gesloopt. Het complex werd in 1956 Cultureel Centrum De Beijerd. Vandaag de dag zit het Graphic Design Museum op deze locatie, dat in december 2011 het MOTI (Museum of the Image) zal worden.

De begraafplaats

In de tijd van het Gasthuis werden er mensen begraven in de kapel en op het terrein eromheen. De meeste doden zijn ten zuidwesten en ten

noorden van de kapel bijgezet. De meeste graven dateren uit de zestiende en zeventiende eeuw. Niet alle opgegraven skeletten waren even goed bewaard gebleven. Vooral het botmateriaal in de oudste graven was zeer slecht geconserveerd. Een deel van de graven was verstoord door latere begravingen of bouwactiviteiten. De meeste doden zijn volgens de toen gangbare christelijke gewoonte begraven, liggend op de

Tijdens de opgraving in 1985 werd van elk skelet gedocumenteerd welke botten er aanwezig waren.

De meeste doden werden in een kist begraven met het hoofd naar het westen en de voeten naar het oosten.

Sommige graven waren flink verstoord door bouwactiviteiten.

Tijdens de Open Monumentendag (OMD) 2011 in Breda is er een meet-experiment uitgevoerd onder de bezoekers van het archeologisch depot (25 mannen en 26 vrouwen). Er is gevraagd om de lichaamslengte op te meten, zodat we de resultaten kunnen vergelijken met de gemiddelden van de personen begraven bij het Bredase Gasthuis. Hieronder een overzicht.

vrouwen	gemiddelde	kleinste	langste	
Gasthuis	160 cm	148 cm	173 cm	
OMD	168 cm	154 cm	180 cm	
mannen	gemiddelde	kleinste	langste	
Gasthuis	169 cm	160 cm	181 cm	
OMD	181 cm	165 cm	198 cm	

rug met het hoofd naar het westen en voeten naar het oosten. Meestal werd men in een eenvoudige houten kist begraven, maar sommigen lijken slechts in een doek gewikkeld te zijn geweest. Waarschijnlijk waren de meeste overledenen slechts gekleed in een doodshemd.

Het skeletonderzoek

De mensen die zijn begraven bij het Gasthuis hebben meestal onder min-

der gunstige omstandigheden geleefd. We hebben hun gezondheid en fysieke gesteldheid onderzocht op basis van het geslacht, leeftijd bij overlijden, lichaamslengte, gebit en eventueel aanwezige ziekten. Er waren hier opvallend meer mannen dan vrouwen begraven. Zestig procent was man en maar veertig procent vrouw. Waarschijnlijk zijn tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) veel gewonde soldaten overle-

den in het Gasthuis en hier begraven. Ten noorden van de kapel was een aparte plek ingericht voor doodgeboren of zeer jonge kinderen. Op middeleeuwse begraafplaatsen was een deel van het kerkhof aan de noordzijde van de kerk ongewijd. Hier was een plek voor kinderen die nog niet waren gedoopt. Opvallend is dat de individuen van het Gasthuis relatief jong stierven. Een derde van de begravenen was jonger dan twintig jaar. De gemiddelde leeftijd bij overlijden onder de volwassenen was 38 jaar; mannen werden gemiddeld iets ouder (39) dan vrouwen (37). Bij het Gasthuis van Delft bleek men gemiddeld bijna

midden **Rechts een door scaphocephalie misvormde schedel, en links, ter vergelijking, een gemiddelde schedelvorm, van bovenaf gezien**

Doorgebogen dijbeenderen als gevolg van een tekort aan vitamine D.

Linker en rechter opperarmbeen aangetast door een syfilisinfectie.

onder **Pijprokersslijtage in het gebit van een volwassen man.**

tien jaar ouder te zijn geworden! Het is goed mogelijk dat de pest hier de oorzaak van was. De armoede die Breda teisterde tijdens de Tachtigjarige Oorlog zal zeker ook een oorzaak zijn geweest van deze lage leeftijd.

De mensen die hier begraven waren hadden een voor die tijd normale lichaamslengte. De mannen waren gemiddeld 169 à 170 centimeter lang en vrouwen waren ongeveer tien centimeter kleiner.

Ziekten en fysieke afwijkingen

Onder de onderzochte skeletten zijn symptomen van diverse ziekten aangetroffen. Er zijn verschillende infectieziekten geconstateerd, zoals tuberculose, polio en syfilis. Syfilis is een seksueel overdraagbare aandoening waarbij de bacteriële infectie in een vergevorderd stadium de huid en

het skelet aantast. We zien beschadigingen vooral terug op de schedel en op de lange pijpbeenderen.

Armoede wordt zichtbaar door een tekort aan vitamine D. Een ontoereikend of eenzijdig dieet of een gebrek aan zonlicht tijdens de jeugd veroorzaakt rachitis of Engelse ziekte. Daarbij is sprake van doorgebogen scheenbenen of dijbenen (O- of X-benen). Opvallend veel personen hebben hier aan geleden.

Bij maar liefst vier personen is een specifieke misvorming van de schedel waargenomen. Het gaat om de aandoening scaphocephalie die wordt veroorzaakt door het vroegtijdig sluiten van de middelste schedelnaad. Hierdoor is groei in de breedte niet meer mogelijk. Dit wordt gecompenseerd door groei in de lengte. Deze aandoening is te herkennen aan een lange, smalle schedelvorm. Deze misvorming van de schedel kan mogelijk leiden tot een geestelijke ontwikkelingsachterstand.

Er zijn 31 botbreuken aangetroffen. Een opvallend voorbeeld daarvan was een compressiefractuur van het rechter kniegewricht bij een volwassen man. Door bijvoorbeeld een val van grote hoogte is het onderste deel van zijn dijbeen en het bovenste deel van zijn scheenbeen verbrijzeld en de knieschijf ontwricht. Na zijn ongeval moet de man zittend zijn verpleegd,

rechts **Deze man lag met een gebogen been in zijn graf.**

want het kniegewricht is in gebogen toestand gefixeerd. De man lag dus met een gebogen been in zijn graf. Er zijn zeven personen met zogenaamde pijprokersslijtage aangetroffen. Bij deze mannen en vrouwen is door het veelvuldig roken van een kleipijp een slijtagegat in het gebit ontstaan. Tabak werd eind zestiende eeuw geïntroduceerd in Nederland, waardoor we voor deze personen kunnen concluderen dat zij in ieder geval na deze tijd geleefd hebben.

boven **Een gebroken spaakbeen (pijl) dat niet netjes is geheeld.**

QR-codes op panden in de binnenstad

Op de Open Monumentendag 2011 heeft wethouder Wilbert Willems de eerste scan gemaakt. Speciaal voor bezoekers van de stad, maar ook voor Bredanaars die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van Breda, zijn nu 35 monumentale panden in de binnenstad van deze code voorzien.

Om van deze mogelijkheid gebruik te kunnen maken is het noodzakelijk dat u op de website www.i-nigma.mobi een QR-reader downloadt. Wie met zijn smartphone de QR-code scant, krijgt historische informatie over het gebouw.

De verzameling monumenten kan desgewenst gefilterd worden op religieuze panden of monumenten die gerelateerd zijn aan de Nassaus. Naast info over de overbekende monumenten krijgt u ook boeiende verhalen over pareltjes die vaak over het hoofd worden gezien.

Als u op de oude vertrouwde manier de wandeling wilt maken, kunt u natuurlijk ook het boekje van de Historische Kilometer kopen bij de VVV.

In de toekomst wordt het aantal QR-bordjes uitgebreid.

Diewert Berben De VVV heeft een stadswandeling door de binnenstad die de Historische Kilometer wordt genoemd. Op belangrijke panden langs deze route zijn nu bordjes aangebracht met een zogenaamde QR-code (Quick Response-code). Dit is een blokjescode die net als een streepjescode kan worden afgelezen met een mobiele telefoon.

Chassékasierne

Grote Kerk

Hoofdwacht

Breda, 17 stad van de Nassaus Jan I van Nassau-Dillenburg

Johan Hendriks Er bestaat een beeld dat Engelbrecht van Nassau-Dillenburg behoorde tot de langzaam verarmde Duitse lage adel en dat het daarom ook maar goed was dat hij met een rijke erfdochter uit de Polanenfamilie huwde. In deze aflevering laten we zien hoe het de grootvader en de vader van Engelbrecht verging. Eén zaak staat als een paal boven water: het waren ijzervreters van het zuiverste water en al die kleine oorlogjes en grondaankopen kostten handenvol geld. Maar er waren ook pluspunten: de stad Siegen kwam helemaal onder het gezag van de Nassaus, de ijzerwinning was in economisch opzicht uiterst lucratief en diverse nieuw aangeworven gebieden leverden ook geld op. En dan waren er nog de opmerkelijke nieuwe aanwinsten: Vianden en Diez.

werd in 1339 geboren. De andere kinderen, Hendrik en Otto, spelen in dit verhaal verder geen rol.

Jan I van Nassau-Dillenburg

Otto II overleed in 1351. Zijn zoon Jan I werd op slechts elfjarige leeftijd al formeel graaf van Nassau-Dillenburg, maar heeft nog zeker tien jaar onder de energieke leiding van zijn moeder gestaan. Ze was slim en ze wist wat goed was voor haar kinderen. De veertiende eeuw stond bol van de onderlinge vetes en dat was ook een erfenis van vader Otto. Er was strijd met de burens, zoals de inwoners van Birken, Walderdorf en

zelfs van Haiger en dat heeft Adelheid netjes kunnen bijleggen. Haar kinderen zouden daar later geen last meer van hebben. Maar of het wat geholpen heeft? Het volwassen leven van Jan I stond bijna constant in het teken van het uitvechten van vetes. Ook zijn broer Hendrik, die De Houwdegen als bijnaam kreeg, vergenoegde zich in zulke gevechten. Strijdbaar kun je die Nassau-Dillenburgers inderdaad wel noemen. Jan raakte in conflict met graaf Godfried van Loon, omdat Jan vond dat Heinsberg en Blankenberg eigenlijk in zijn familie thuishoorden. Het conflict werd in der minne geschikt en Jan kwam uit de strijd als overwinnaar

Ja, ik meld me aan als abonnee op de gratis **ErfgoedBrief Breda**, zodat ik mij op de hoogte kan houden van ontwikkelingen op het gebied van het culturele erfgoed in Breda.

naam

adres

postcode

plaats

Ja, ik meld me aan als abonnee op de gratis **ErfgoedBrief Breda**, zodat ik mij op de hoogte kan houden van ontwikkelingen op het gebied van het culturele erfgoed in Breda.

naam

adres

postcode

plaats

frankeren
als briefkaart

Gemeente Breda
Directie Ontwikkeling, afdeling Ruimte
Bureau Cultureel Erfgoed
Postbus 90156
4800 RH Breda

frankeren
als briefkaart

Gemeente Breda
Directie Ontwikkeling, afdeling Ruimte
Bureau Cultureel Erfgoed
Postbus 90156
4800 RH Breda

gratis abonnement

Kasteel Vianden.

tevoorschijn. Ook de strijd met graaf Jan van Sayn-Wittgenstein, vanwege de leenhoogheid over het graafschap Wittgenstein, werd door Jan gewonnen. Het moeilijkst was de strijd met de machtige buurman, de landgraaf van Hessen, waarbij een aantal lenen inzet waren.

Uiteraard liep het niet altijd goed af. Bij één van die vele gevechten, tegen de inwoners van Westerburch, raakte Jan I in gevangenschap en kon zich alleen vrij maken door een flinke som geld af te staan. Nog in zijn laatste levensjaren streed hij met Hessen, de graaf van Katzenelnbogen en Solms en met de inwoners van Breidenbach. Maar niet alles werd in de strijd gewonnen of verloren. In 1369 verwierf Jan het graafschap Arnsberg als rijksleen. Misschien nog wel veel belangrijker was dat hij de bisschop van Keulen uit Siegen wist te verjagen, zodat hij stad en land van Siegen nu geheel in eigen handen had. Misschien is dat wel zijn grootste overwinning geweest, of in ieder eentje die hem in economisch opzicht geen windeieren zal hebben gelegd, gezien de ijzerreserves in het Sieger-

land. Jan kocht de heerlijkheid Greifenstein van Engelbrecht van Sayn-Wittgenstein. En hij had een gelukkige hand in de erfopvolgingstrijd om Nassau-Hadamar. Hij verwierf de stad Hadamar, maar ook het aloude Laurenburg en grote delen van de Esterau, het Hadamarse deel van Nassau en de halve voogdij van (Bad) Ems, met recht op de andere helft. Kortom, Jan had zijn leven gewijd aan de uitbreiding van zijn bezittingen en na de dood van zijn moeder Adelheid werd hij in 1376 ook nog eens graaf van Vianden. Adelheid overleed op 30 september 1376 en werd begraven in de kerk van Dillenburg.

Samen verder

Jan I was toen al bijna twintig jaar gehuwd met Margaretha, de dochter van Adolf II, graaf van de Mark en voogd van Werden en Essen, en Margaretha van Kleef. Uit dit huwelijk stammen de zonen Adolf, Jan II de Oude, Engelbert I, Hendrik en Jan III de Jongere. Het is zonder meer een mooi gebaar dat deze mannen al in 1409 met elkaar hebben afgesproken

dat ze na de dood van hun oude vader gezamenlijk het beheer zouden voeren over de vaderlijke bezittingen. Ze wisten maar al te goed dat al die delingen hun posities alleen maar zouden verzwakken in plaats van versterken. En het moet gezegd worden, ze hielden het werkelijk lang vol, totdat in 1425 en 1427 de delingen onvermijdelijk werden, maar die zullen we in deze aflevering niet meer behandelen.

Adolf van Nassau-Dillenburg

De oudste zoon van Jan I, Adolf, huwde in 1376 met Jutta, de erfdochter van graaf Gerard van Diez. Delen van dit rijke graafschap kwamen zo in het bezit van de Dillenburgers en tevens werd de kiem gelegd om later het gehele graafschap aan de Nassause bezittingen toe te voegen. Het huwelijk leverde slechts een dochter op, die werd uitgehuwelijkt aan de graaf van Eppstein-Münzenberg. Het woelige leven van Jan I van Nassau-Dillenburg eindigde vermoedelijk op 4 september 1416. En inderdaad, de gebroeders hielden hun beloften. Sterker nog, toen Adolf in 1420 voortijdig stierf, werd het graafschap Nassau-Dillenburg door de drie overgebleven broers gezamenlijk bestuurd. Van deze drie broers was de omstreeks 1370 geboren Engelbrecht misschien wel de gelukkigste. Niet alleen huwde hij de rijke erfdochter van Polanen in 1403, hij werd ook nog graaf van Nassau, graaf over de helft van Diez (in 1420) en in 1417 of 1421 ook nog eens graaf van Vianden. Engelbrecht was dus niet echt een hele arme edelman.

Colofon

De **ErfgoedBrief** Breda is een uitgave van de gemeente Breda.
De **ErfgoedBrief** Breda wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Breda en andere belangstellenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen, mail of schrijf dan de heer G. Otten, g.otten@breda.nl of G. Otten, Bureau Cultureel

Erfgoed, Postbus 90156, 4800 RH Breda.
Losse exemplaren zijn verkrijgbaar bij de Balie Voorlichting in de hal van het Stadskantoor (Claudius Prinsenlaan 10), in alle vestigingen van de Bibliotheek Breda, bij het Stadsarchief, Breda's Museum, de Grote Kerk, Princenhaags Museum en diverse boekhandels.

Redactie: Johan Hendriks en Gerard Otten
Beeldredactie: Marc Berends
Vormgeving: Elske Verharen, x-hoogte, Tilburg
Oplage: 3000 exemplaren

Afbeeldingen op pagina 1 zijn afkomstig uit de collectie van het Breda's Museum, het Stadsarchief Breda en de Directie Ontwikkeling. Overige afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Directie Ontwikkeling, tenzij anders vermeld.